

OPĆI POGLED NA OPUS HASANA KAFIJA PRUŠČAKA

Almir FATIĆ

UDK 929 Pruscak H.K.
28-184.3

SAŽETAK: Predmet ovog rada je koncizno sagledavanje i tumačenje važnosti, značaja i dometa pisane ostavštine Hasana Kfajije Pruščaka. Osnovne teze o Kafijevim djelima prezentirane u tekstu pod nazivom "Hasan Kafi Pruščak (1544.-1615.) – četiristo godina poslije" objavljenom u br. 7-8 *Glasnika Rijaset*, vol. LXXXVII., 2015., u ovom radu su dodatno proširene i argumentirane. O opusu Hasana Kafija mnogi su pisali: Muvekkit, dva Bašagića, Okić, Handžić, Šabanović, Balić, Filipović, Nakičević, Ždralović, Ljubović, Nametak, itd. Svi ovi kao i drugi autori zaslužni su za vjerodostojno i autentično predstavljanje djela kao i lika Hasana Kafija Pruščaka. Značajno je to što je sâm Kafi napisao svoju (auto)biografiju i u njoj zapisao dragocjene podatke o sebi, svom životu, djelovanju, putovanjima, djelima. Iako neka njegova djela još nisu pronađena, opus Hasana Kafija Pruščaka (1544–1615) "pionira arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini" (Nakičević), u velikoj mjeri je otkriven, stručno predstavljen, kritički prikazan i preveden te naučno valoriziran na bosanskom ali i na drugim jezicima, npr. na arapskome jeziku.

Ključne riječi: Hasan Kfaji Pruščak, pisana ostavština, bošnjački alim

Uvod

Ovaj naš *opći pogled* na opus Hasana Kafija Pruščaka jeste jedan koncizni pokušaj sintetičkog sagledavanja i tumačenja važnosti, značaja i dometa ukupne Kafijeve pisane ostavštine. Teze koje smo već iznijeli o Kafijevim djelima, u gore navedenom tekstu, ovdje smo uključili, dodatno proširili i argumentirali.

Opus Hasana Kafija Pruščaka (1544–1615) "pionira arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini" (Nakičević), na našu sreću, u velikoj mjeri je otkriven, stručno predstavljen, kritički prikazan i preveden te naučno valoriziran na bosanskom ali i na drugim jezicima, npr. na arapskome jeziku. Dakako, ovim ne želim reći da je o Kafijevom opusu rečena *posljednja riječ*, jer, između ostalog, neka njegova djela još nisu pronađena, a i ona pronađena nisu sva prevedena na

naš jezik niti naučno valorizirana. To je zadatak koga je potrebno realizirati u skorijoj budućnosti.

O opusu Hasana Kafija mnogi su pisali: Muvekkit, dva Bašagića, Okić, Handžić, Šabanović, Balić, Filipović, Nakičević, Ždralović, Ljubović, Nametak, itd. Svi ovi kao i drugi autori zaslužni su za vjerodostojno i autentično predstavljanje djela kao i lika Hasana Kafija Pruščaka. Značajno je to što je sâm Kafi napisao svoju (auto)biografiju i u njoj zapisao dragocjene podatke o sebi, svom životu, djelovanju, putovanjima, djelima.

Dosadašnje objavljene knjige, studije i tekstovi, koji tretiraju život i opus Hasana Kafija Pruščaka, kao i prijevodi njegovih djela, pokazuju da je:

a) Kafi jedan od najvećih bošnjačkih alima, mislilaca, pisaca i teoretičara ne samo svoje generacije i epohe

nego cijelog historijskog perioda "osmanske Bosne";

b) da je među značajnijim autorima i naučnicima u svoje vrijeme na čitavom prostoru Osmanske države i

c) Kafi je do sada, kod nas i u svijetu, najobuhvatnije predstavljeni bošnjački autor iz perioda "osmanske Bosne".

Kafijev opus

Kafi je iza sebe ostavio, prema Šabanoviću (1973:192), "sedamnaest djela bilo samostalnih bilo komentara svojim i tuđim djelima", odn., prema Nakičeviću (1997: 49), "dvadesetak pisanih djela i manjih rasprava". Šabanovićovo mišljenje dijele i Ljubović i Grozdanić (1995:25).

Neka od svojih djela Kafi spominje u autobiografiji *Nizāmu l-ulemā' ıla*

hātemi l-enbijā' (Niz učenjaka do Pečata vjerovjesnika), unoseći ih onim istim redom kako ih je pisao:

1. *Risāletun fī tahqīqi lafzi 'celebi'* (Rasprava o značenju riječi 'celebi') – filologija;
2. *Muhtesaru l-Kāfi fī l-mentiq* (Kafijev sažetak iz logike ili Dovoljan sažetak iz logike) – logika;
3. *Šerhu Muhtesari l-Kāfi fī l-mentiqi ilā āhiri tesawwurāt* (Komentar Kafijevog/Dovoljnog sažetka o logici do kraja poglavlja o pojmovima) – logika;
4. *Hadīqatu s-salāti fī šerhi Muhtesari s-salāh* (Bašča namaza u komentaru Sažetka o namazu) – fikh, islamsko pravo;
5. *Semtu l-wusūli ilā 'ilmi l-usūl* (Uvod u nauku o metodologiji islamskog prava) – usul-i fikh, metodologija islamskog prava;
6. *Šerhu Semti l-wusūli ilā 'ilmi l-usūl* (Komentar Uvoda u nauku o metodologiji islamskog prava) – usul-i fikh;
7. *Usūlu l-hikemi fī nizāmi l-'ālem* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta) – politologija, praktična filozofija;
8. *Tembisu t-Telhis* (Prerađena verzija Sažetka) – arapska stilistika;
9. *Rewdātu l-džennāti fī usūli l-i'tiqādāt* (Džennetske bašče o temeljima vjerovanja) – akaid.

Pored ovih deset djela koje je eksplicitno naveo u svojoj autobiografiji (kao 10. djelu), a koju je završio 1599. god. – dakle, šesnaest godina Kafijevog života ostao je gotovo nepoznat – Kafi je, kako se navodi u mnogim izvorima, još napisao:

11. *Šerhu Muhtesari l-Qudūri* (Komentar Qudūrijevog sažetka) – fikh;
12. *Ezbāru r-rewdāti fī šerhi Rewdāti l-džennāt* (Cvijeće bašča u komentaru Rajske bašče) – akaid;
13. *Nūru l-jegīni fī usūli d-dīn* (Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere) – akaid;
14. *Šerhu Tembisi t-Telhis* (Komentar Prerađene verzije Sažetka) – arapska stilistika;
15. *Risāletun fī hāšijeti Kitābi d-da'wā li Sadri š-Šeri'a* (Rasprava o glosi

Knjige o parničkom postupku Sadra eš-Šeri'a) – fikh;

16. *Sejfu l-quḍāti fī t-ta'zīr* (Mač kadija o kažnjavanju) – fikh.

Oko Kafijevog autorstva ovih šesnaest djela nema sporenja među istraživačima, dok oko slijedeća četiri sporenja postoje:

17. *El-Munire* (Svjetionik) – akaid;
18. *Šerhu l-Kāfi li Ibn Hādžib* (Komentar djela *El-Kāfi* Ibn Hādžiba) – arapska sintaksa;
19. *Tārīh gaz-ve Agri* (Historija boja kod Jegra) – historija;
20. *Šerhu Muqaddimeti s-salāh* (Komentar Uvoda u namaz) – fikh.

Djela navedena pod rednim brojevima 11. i 20. još nisu pronađena; djela pod rednim brojevima: 1., 2., 4., 7., 8., 9., 13., 15. i 16. prevedena su na bosanski jezik.

O Kafijevom opusu

Kada je posrijedi Kafijev opus on ima, prema našem mišljenju, nekoliko općih karakteristika i specifičnih dimenzija koje ćemo ovdje predočiti u pet tačaka.

Prvo – Kafijeva djela ispunjavala su najviše naučne standarde koji su se tada tražili i spadaju u sam vrh ondašnjeg naučnog stvaralaštva na prostoru čitave Osmanlijske države. Pisana su u tada vladajućim naučnim i književnim formama i obrascima: komentarima, raspravama, sažimanjima, preradama, glosama, i na tada dominirajućem jeziku nauke – arapskom. Te forme bile su mjera i ocjera originalnosti, kreativnosti i inventivnosti tadašnjih autora, u koje je naš Kafi, nesumnjivo, spadao.

U samim naslovima Pruščakovih djela prepoznajemo njegovo izvanredno poznavanje najboljih naučnih ostvarenja s kojima Kafi stupa u komunikaciju komentarišući ih, sažimajući ili, pak, prerađujući. Kafi, dakle, komunicira sa onim djelima iz islamskih nauka koja predstavljaju najviše domete u datoj oblasti. Ovo svjedoči da je Kafi upućen u sami centar naučnih zbivanja u tadašnjem islamskom svijetu, iako fizički obitava na periferiji tog svijeta.

Naprimjer, Pruščakovo djelo iz stilistike arapskoga jezika *Šerhu Tembisi t-Telhis (l-Miftāh)* u svome naslovu sadrži, zapravo, četiri naslova.

Uvođenje četiri naslova u ovaj jedan, u Pruščakov niz genitiva i rekcija, izražava izvanredno dinamične odnose među njima, mnogo više nego što bi u tome uspijevao svaki naslov koji se ne određuje ovako prema pojedinačnim i najpoznatijim djelima u datoj oblasti. Tradicija je sva na jednom mjestu, čak u jednom naslovu: tradicijska intertekstualnost je optimalno izražena. Istovremeno, autor Pruščak na ovaj način pokazuje izvanredno poznavanje tradicije koju svojim djelom dovodi u naročit odnos komuniciranja (Duraković, 2000:23).

Drugo – Kafijeva komunikacija s drugim djelima nije opterećena krutim tradicionalizmom niti, pak, zauzdana slijepim oponašanjem (*taqlid*), već je kreativna, kritička, unapređujuća, tradicijski obogaćujuća. Mnogo je primjera za ovu dimenziju Kafijevog opusa.

Naprimjer, kada se u uvodu svoga djela *Džennetske bašče*, iz oblasti akaida, poziva na "u toj nauci najljepša djela", pa onda nabraja "Akaid Tahavijin, Omer-Nesefijin, Senusijin i Sujutijin" hvaleći ih riječima "da zaslužuju da se ispišu u iskite po suncu i mjesecu", Kafi se ne usteže da kaže slijedeće:

Ali pošto im nedostaju dokazi kod izlaganja, nisu dovoljna da se čovjek pomoću njih udalji i spasi oponašanja (taklida). Zato sam ja u sebi mislio i od Boga tražio naputka da iz ovih djela, od ovih velikih učenjaka, sastavim jedno sredeno djelce koje bi sadržavalo najljepše dokaze i najjače argumente iz područja logike i tradicije ne upuštajući se u iznošenje protivničkih prigovora niti njihovih dokaza (Kafi, 1979:10-11).

Kafi se, dakle, ne usteže kazati ili izreći sud da akaidskim djelima navedenih istaknutih autoriteta, *nota bene*, "nedostaju dokazi kod izlaganja". Pravi primjer kreativnog i inovativnog, a ne *taqlidskog* i epigonskog pristupa nauci i autoritetima!

Ili, u svojoj preradi Qazvinijevog (u. 739/1338) *Telhis*a, tog kanonskog djela klasične arapske stilistike, Kafi nije samo puki oponašatelj

Qazwinijeve metodologije, već se javlja, istina mjestimično, i kao kritičar njegove metodologije. I ovo svjedoči u prilog Kafijeve originalnosti i neuplašivosti pred autoritetima. U uvodu svoga *Temhisa*, nakon visoke pohvale djela *Telhis*, Kafi će za njega kazati:

Ali ono nije bez proturječnosti koje ometaju učenike, niti bez spornih pitanja i polemisanja koje otežavaju početnicima da dođu do željenog cilja (Kafi, *Temhis* 1b).

Nadalje, Kafi je, kako je navedeno, napisao dva djela iz oblasti logike (*mentiq*): 1) *Muhtesaru l-Kāfi fi l-mentiq* (Kafijev sažetak iz logike ili Dovoljan sažetak iz logike) i 2) *Šerhu Muhtesari l-Kāfi fi l-mentiqi ilā āhiri tesawwurāt* (Komentar Kafijevog/Dovoljnog sažetka o logici do kraja poglavlja o pojmovima).

U sistemu islamskog obrazovanja unutar Osmanlijske države izučavanje logike spadalo je u obavezne ili redovne predmete. Kafijeva dva udžbenika iz logike na tom su fonu i uklapaju se u tadašnji etablirani obrazovni sistem. No, ukoliko se prisjetimo oštrih i čestih rasprava i glasova protiv logike u islamskom svijetu "iz straha od narušavanja religiozne discipline logičkim metodama", kada je logika "često izjednačavana sa herezom" (Prušćak, 1983:23) i kada su protiv njezinog izučavanja svoj glas digli veliki i znameniti autoriteti u islamskim naukama (poput Ibn Tejmijje, imama Sujutija, Ibnu s-Salaha, imama Newewija i dr.), tada nam se Kafijevo zanimanje za logiku pomalja u svjetlu njegovog uočljivo kreativnog naučnog i intelektualnog angažmana.

Treće – Kafi ne komunicira samo sa tekstovima već i sa glasovitim učenjacima svoga vremena. Naprimjer u svojoj autobiografiji, kada spominje djelo *Semtu l-wusūli ilā ‘ilmi l-usūl*, Kafi veli:

Djelo sam dao na recenziju učenjacima Jerusalema i Damaska, potom odličnim sejhovima Mekke i Medine, a naročito svome učitelju Mir Gadamferu, Bog mu čast podigao! – pa pošto su djelo pozitivno ocijenili... (...) Kada sam se kasnije vratio u prijestonicu, pokazao

sam djelo odličnim rumskim učenjacima koji su nadmašili druge u svojim znanostima i disciplinama – Bog im čast podigao! – pa pošto su pozitivno ocijenili djelo, tražili su od mene, ako mi vrijeme dopusti, da ovo djelo komentiram (Prušćak, 1983:151-152).

Od Kafija nisu samo drugi učenjaci tražili da piše komentare i na vlastita djela, već, sasvim izvjesno, i njegovi učenici u prusačkoj medresi, ali, ako možemo tako reći, tražio je to i on sâm od sebe!

Naime, za već spominjano djelo iz oblasti arapske stilistike, *Temhisu t-Telhis*, Kafi veli da ga je, time što je skratio Qazwinijev *Telhis*, učinio korisnim i jasnim za početnike, ali da ne bude dosadno (*Temhis* 1b). Kafi, dakle, ovim saopćava da je Qazwinijev *Telhis* skratio kako bi on, kao udžbenik, bio sasvim jasan početnicima u nauci. On je, dakako, imao na umu da *Telhis* pričinjava stanovite poteškoće učenicima i studentima – čak bivajući i dosadnim – zbog određenih propusta na koje je ukazao na putu savladavanja temeljnih disciplina arapske stilistike, bez kojih se, prema Kafiju, ne mogu otkriti *dubine spoznaje kur'anskog nadnaravnog stila*.

I onda Kafi, smatramo, postaje svjestan, iz svoje profesorske prakse, da je i svoj *Temhis* napisao suviše zgusnuto, gotovo šifrirano, za što je potrebna krajnja pronicljivost kako bi se raskrio njegov sadržaj.

To ga je, smatramo, ponukalo da sastavi *Komentar* (*Šerh*) na vlastiti udžbenik za koga u njegovom uvodu kaže da je

do krajnje mjere jednostavan a sadržajan; protumačio sam ga [tj. Temhis] krajnje jednostavno i profinjeno, oslobođenog od nepotrebnog dodavanja, ne opširno, pa da bude dosadan, a ni koncizno, pa da ostane umanjen (Kafi, *Šerh*:21b).

Svoj *Kompendij iz logike*, nakon zahvale uzvišenom Bogu i blagoslova na poslanika Muhammeda, alejhisselam, Kafi započinje ovim riječima:

Pošto sam zapazio da se današnji učenici trude u logici, a ne dobijaju od nje ono što traže zbog obilja nejasnoća u tekstovima

i zbog toga što je teško dati tačna tumačenja u naukama, odabrao sam jasan kompendijum na osnovu knjiga starih autoriteta i onih koji ih slijede, te tako razložio za one koji žele (da saznaju) i olakšao onima koji izučavaju, dajući objašnjenja na osnovu svojih skromnih sposobnosti i priznajući svoje male mogućnosti (Prušćak, 1983:61).

Četvrto – Kad je u pitanju lokalni, bosanski i balkanski kontekst, Kafijeva djela su paradigmatškoga karaktera zbog nekoliko razloga. Prvo, ona imaju i utemeljuju visoke naučne standarde za pisanje djela iz oblasti islamskog prava, akaida, logike, filologije, politike i historije; drugo, ona "tada unose najmoderniju nauku u Bosnu" (Filipović, 2010) i, također, najpotrebnija znanja za razvoj jednog društva; treće, imaju naglašeno edukativnu ulogu u najširem smislu te riječi, za Kafijeve neposredne učenike u njegovoj prusačkoj medresi, a, kasnije, i za učenike drugih medresa u Bosni – sve do modernih vremena.

Zapravo, Kafijeva djela, s obzirom na vrijeme u kome nastaju, odigrala su pionirsku i ključnu ulogu u širenju autentičnog islamskog učenja u Bosni i šire, vjerno ga predstavljajući kroz hanefijsku pravnu i maturidijsku akaidsku ehl-i sunnetsku školu, osuđujući, istovremeno, svaki oblik hereze i heretičkog učenja (slučaj hamzevija u kojem je Kafi u saradnji sa Bali ef., tadašnjim sarajevskim kadijom i muftijom, po svemu sudeći, imao aktivnu ulogu).

Primijetno je da većinu svojih djela Kafi piše iz oblasti akaida i fikha, što nije slučajno. Jer

ako neko ima sklonost za izučavanje fikha ili kelama, u regiji gdje nema nikoga ko se bavi tim naukama, a zbog nedostatka vremena ne može izučavati obje nauke, te se zapitamo koju od ove dvije nauke bi on trebao izabrati, mi bismo kazali da bi on trebao izučavati fikh, zato što je potreba za njime općenitija i više je slučajeva koji se tiču fikha. Jer, nema noći niti dana a da neko ne traži pomoć iz domena fikha, dok su, u odnosu na njega, mnogo manje potrebe za otklanjanjem sumnji (u vjerovanju) kroz izučavanje ilmu l-kelama. Isto

tako, ako u čitavoj zemlji ne bi bilo ljekara ili pravnika (fekihā), važnije bi mu bilo da se bavi fikhom zato što za njim imaju potrebu mase i obični ljudi, dok za medicinom nemaju potrebu oni koji su zdravi, i broj bolesnih je manji u odnosu na njih (Gazali, 1988:11).

Kafi je tri djela je napisao iz oblasti akaida, te "temeljne nauke među svim islamskim disciplinama i mjere svega što se događa u islamu" (Omerdić, 1995:215), a sedam iz oblasti islamskog prava. Zato Kafijeva djela imaju i naučni i praktični značaj. U prilog tome idu i podaci da je Kafi obnašao dužnost kadije u Pruscu, "nekim krajevima u blizini Prusca" i Srijemu, te, pred kraj života, dužnost prusačkog muftije.

Peto – Kafijeva angažiranost, praktičnost i kritičnost najviše dolaze do izražaja u njegovom najpoznatijem, najprepisivanijem, najraširenijem i najprevođenijem djelu *Usūlu l-hikemi fi nizāmi l-'ālem* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta), po kojem je Kafi stekao planetarnu slavu i po kojem je "najviše poznat u svijetu" (Šabanović, 1973:189).

Mada rad [tj. djelo *Usūlu l-hikem...*] nije potpuno originalan, ipak se pišeova ličnost javlja na više stranica. Rad je toplo primljen od strane dostojanstvenika i visokih državnih ličnosti. Najbolji dokaz za to je insistiranje visokih i zainteresiranih ličnosti da se djelo prevede na turski jezik, kako bi bilo pristupačnije sultanu i drugim odgovornim ličnostima visoke administracije. Djelo je privuklo pažnju i drugih faktora van turskih granica, pa je prevedeno i na jezike zemalja koje su imale dodira s Turskom, bilo da su prijateljski raspoložene ili neprijateljski i koje su, možda, očekivale da bi djelo moglo biti neka vrsta povelje od strateškog značaja za političku i vojnu djelatnost ondašnje Turske (Nakičević, 1977:64).

Ljubović (1983:34) bilježi četrdeset jedan rukopisni primjerak ovoga djela po javnim bibliotekama i rukopisnim fondovima. Rukopisi *Temelja mudrosti* na arapskome jeziku pohranjeni su u Sarajevu, Bratislavi, Londonu i Parizu. Njegov arapski tekst s turskim prijevodom i komentarom pohranjen je u brojnim bibliotekama u Sarajevu, Istanbulu, Zagrebu, Parizu, Lajpcigu itd.,

dok postoji sedam turskih prijevoda *Temelja mudrosti* (Ljubović, 1983:168-169).

Djelo je pobudilo veliko interesovanje za Kafijeva života – kao i kasnije – pa ga je zbog toga, a na preporuku istanbulske uleme i uglednika, preveo na turski jezik "od riječi do riječi". A, i nakon četiri stotine godina, aktualan je i dan-danas! Zapravo, interesovanje za Kafija i njegov opus intenzivira se krajem XX i početkom XXI stoljeća kod nas i u arapskome svijetu.

Zaključak

Da sumiramo: u opće karakteristike i specifične dimenzije Kafijeva opusa ubrajamo slijedeće elemente:

- ispunjavanje najviših naučnih standarda u vrijeme kada nastaje;
- poznavanje najboljih naučnih ostvarenja određene tradicije;
- kreativnost, inovativnost, kritičnost;
- društvena angažiranost, naučni značaj i praktičnost;
- edukativno-pedagoško usmjerenje;
- sistematičnost izlaganja, prezentiranja ili prenošenja sadržaja.

Literatura

- Adilović, Zuhdija (2004). *Hasan Kafija Prušćak i njegovo djelo Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere – Komentar Tahavijine poslanice iz akaida*. Zenica: Islamska pedagoška akademija.
- Balić, Smail (1994). *Kultura Bošnjaka*. 2. izd., Zagreb – Tuzla.
- Bašagić, Safvet-beg (1912). *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti – prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Duraković, Esad (2000). *Arapska stilistika u Bosni – Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Filipović, Muhamed (2010). *Historija bosanske duhovnosti. Duhovni život osmanske Bosne*. Sarajevo: Svjetlost.
- Gazali, Ebu Hamid (1988). *Kitabu l-iqtisad fi l-'itihad*. Bejrut: Daru l-kutubi l-'ilmiyye.
- Handžić, Mehmed (1992). *El-Džewheru l-esnā fi terādžumi 'ulemā'i we šu'arā'i Bosna*. Kairo: Hidžr.
- Handžić, Mehmed (1999). "Blistavi dragulj – životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne". Esad, Duraković (ur.): *Izabrana djela Mehmeda Handžića*. Sarajevo: Ogledalo, 33–304.
- Ljubović, Amir (1980). "Bibliografija radova Hasana Kafije Prušćaka." *Život*, XXIX, 2, 217–227.
- Ljubović, Amir, Grozdanić, Sulejman (1995). *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Ljubović, Amir (1996). *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Mujić, Munir (2007). *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafije Prušćaka*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Muvekkit, Salih Sidki (1999). *Povijest Bosne*. Sarajevo: El-Kalem.
- Nakičević, Omer (1977). *Hasan Kafija Prušćak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH.
- Nakičević, Omer (1999). *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka*. 2. izd., Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice.
- Okić, Muhamed Tajib (1927). "Hasan Kafi Prušćak – naš najveći mislilac XVI vijeka". *Gajret*, 21, 327–329.
- Omerdić, Muharem (1995). "Doprinos Hasana Kafije Prušćaka teološkim i šerijatskopравnim znanostima". *Dijalog*, 1–2, 214–224.
- Omerdić, Muharem (1995a). "Naučni skup u povodu 450-godišnjice rođenja Hasana Kafije Prušćaka". *Glasnik Rijaseta IZ-e*, LVII, 1–3.
- Pruščak, Hasan Kafi (1979). *Džennetske bašče o temeljima vjerovanja*. Sa arapskog preveo i bilješkama popratio Mehmed Handžić. Sarajevo: Islamske informativne novine *Preporod*.
- Pruščak, Hasan Kafi (1999). *Bašča namaza (namaz u hanefijskom mezhebu)*. Prijevod s arapskog mr. Muharem Štulanović. Sarajevo.
- Pruščak, Hasan Kafi (1983). *Hasan Kafija Prušćak – Izabrani spisi*. Uvod,

prevod i bilješke: Amir Ljubović i Fehim Nametak. Sarajevo: Veselin Masleša.
Pruščak, Hasan Kafi. *Tembisu t-telbis*. Rukopis u GHB u Sarajevu br. 1689.

Pruščak, Hasan Kafi. *Šerhu Tembisi t-Telbis*. Rukopis u GHB u Sarajevu br. 1689.
Šabanović, Hazim (1973). *Knjževnost muslimana na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost.

Ždralović, Muhamed (1977). "Djela Hasana Kafije u Orijentalnoj zbirci JAZU". *Život*, 9, 289–303.

الموجز

نظرة شاملة في أعمال حسن كافي بروشتشاك
د. ألمير فاتيتش

إن موضوع هذا البحث هو التحليل الدقيق لمؤلفات حسن كافي بروشتشاك وبيان أهميتها ومغزاها ومدى تأثيرها. وقد تم تقديم الفرضيات الأساسية حول مؤلفات حسن كافي في مقال بعنوان "حسن كافي بروشتشاك (١٥١١-١٥١٦) - بعد أربعين عاماً" والذي نشر في غلاسنيق - المجلة الرسمية لرئاسة المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، العدد ٧-٨، المجلد IIVXXXL ٥١٠٢، ونحن نقدمها في هذا البحث بشيء من التوسع مع الأدلة. وتم في هذا البحث ذكر الباحثين السابقين الذين يعود الفضل إليهم في العرض الصحيح والدقيق لمؤلفات حسن كافي بروشتشاك وسيرة حياته، وبالرغم من عدم العثور على بعض أعماله، فإن جزءاً كبيراً من أعمال حسن كافي بروشتشاك "رائد العلوم العربية الإسلامية في البوسنة والهرسك" (نقيشيفيتش) قد تم اكتشافها وتقديمها علمياً، وعرضها بالنقد والتمحيص، وترجمتها، ومن ثم تم تقويمها باللغة البوسنية أو بلغات أخرى.

الكلمات الرئيسية: حسن كافي بروشتشاك، المؤلفات، العالم البوسناني.

Summary

GENERAL VIEW
UPON THE OPUS OF HASAN
KAFI PRUŠČAK (AL-AKHISARI)

Almir Fatić

The subject of this article is a concise review and interpretation of relevance, significance and range of the legacy of Hasan Kafi. Basic ideas regarding Kafi's work are presented in the text titled "Hasan Kafi Pruščak (1544.-1615.) – four hundred years after" published in the Official Gazette of Riyasat, vol. LXXXVII., 2015., here are elaborated and substantiated with arguments. This article also refers to earlier research works that are accountable for credible and authentic presentation of Hasan Kafi Pruščak and his work. Even though some of his works are yet not found, the opus of Hasan Kafi Pruščak (1544–1615) "the pioneer of Arabic and Islamic studies in Bosnia and Herzegovina" (Nakičević), has been to a great extent discovered, presented, translated and critically evaluated in Bosnian as well as in other languages.

Key words: Hasan Kafi Pruščak, written legacy, Bosnian 'alim